

Szabó Dezső: Az individualizmus csődje*

sok félelem közt a legnagyobb félelem: nem fognak-e az újabb generációk, téves általánosítással, egy abszolút individuális morál szükségére következtetni a mai napokból? Ez az idő, mikor a közösség mintegy mithologiai szörny ül a városok felett s követeli napi ennivalóját: testet, intelligenciát, érzést, akaratot, jövőt, életet, mindent, ez az idő nem fog — érthető reakcióképen — egy borzadalmas anarkiát teremni a túlélőkben?

Pedig ez a következtetés végzetes történelmi tévedés volna. A legnagyobb tévedés, a mai egyetemes feláldozásban a szociális princípium győzelmét látni. Kellőleg megtágított horizontból élesen látható, hogy a világháború a százötven év óta dühöngő individuális folyamat paroxizmusa, logikus legvégső kifejlése.

Ezt a horizontot próbálom iderajzolni. Előbb azonban, téves következtetésekről lévén szó, rá kell mutatnom azokra az ellentmondásokra, melyek a nagy vihar meglepetésében azonos forrásokból eredő megállapításokban észlelhetők. A nagy ciklonban az emberek agya, mint valami megkergült delejtű vak tapogatással mutogat északot délnek és viszont. S mindezt anélkül, hogy hétfőn a leghalványabb sejtelve volna, hogy ma ellenkezője vasárnapi önmagának. így pl. mindjárt a háború kezdetén a nacionalista szellem teljes diadala, a szociáldemokrácia abszolút csődje konstatáltatott. Épen akkor, mikor huszonnégy óra leforgása alatt tetőtől talpig, rendőri fedezettel, rikoltva és cintányérokkal szociáldemokraták lettünk az élet minden terén. Szociáldemokraták a nemzetiségi felfogásban. Az 1914 július 31-én még beolvasztó és imperialista hazafi augusztus 1-én zengő testvériséggel hullott oláh, német, tót, ruthén, cseh, olasz, horvát, vend, cigány polgártársaink nyakába, rájuk akasztva saját fajuk színeit s lehetőleg az ő nyelvükön kiáltva a zsiviót. Minden vérnek és minden nyelvnek szent lett joga az élethez, mert minden vére égető szükség volt. Szociáldemokraták a gazdasági élet terén. Az indi-

* Bár a *Huszedik Század* minden őszinte és kellőképp megokolt véleménynek tért nyit és így a benne megjelent cikkek elsősorban szerzőjük álláspontját fejezik ki: mégis Szabó Dezső cikkének nem egy része oly éles ellentétben áll a szemlének által képviselt világnézettel, hogy vele szemben ezen régi szerkesztőségi elvünk újból való hangsúlyozása talán nem felesleges. Különben gondunk lesz rá, hogy a kitűnő munkatársunk által nagy művészi erővel védelt felfogás kritikáját is bemutassuk olvasóinknak. *A szerk.*

viduális állam máról holnapra szociális állam lesz, félrelöki a magánjogot s ráteszi kezét a közösség érdekében termelésre és magánvagyonra. Szocialisták a lelkiismereti szabadság terén: minden meggyőződés egyenlő létjogosultsága deklaráltatik, midőn a meggyőződők egyenlően halálkötelesek. Sőt: szocialisták a háború felfogásában. Mindkét fél hivatalosan hirdeti, hogy a hódító imperializmus szervezett gyilkosság s hogy a háborút csak az utolsó percben, az élet megvédésének ösztönös kényszerével vették fel. És így az a nagy történelmi humor keseredik elénk, hogy az individualizmus végső orgiáját a szocializmustól kölcsönzött kerekben tombolja végig.

De más ellenmondásra is érdemes rávilágítani. Egy kiváló katolikus püspökünk, akitől az ékesszóló jelzöt ellenfelei sem tagadják meg, egy könyvben, mely erre a jelzöre egyáltalán nem hazudtol rá, kimutatja, hogy Isten akkor is bölcs, ha ilyen szadista eszközökkel töreti gondviselése útjait. A kiváló püspöknek ékesszólóan igaza van: ezt be kellett bizonyítania. S mint netto haszonra, rámutat azokra a nagy erkölcsi értékekre, amiket az emberiség naponta bezsebel a halál pudliján.

Azt hiszem, sohasem lehetünk eléggé óvatosak, mikor ily bonyolult eseményszövedéknél teszünk megállapításokat. Mert ha egy igazságot egy hajszálnyival vastagabb hangan mondunk, az már nagy valótlanság lehet. És szónokzseniknél ez a túlhangsúly olyan könnyen előbukkan, hiszen ott a lendület a fő. Nagyon valószínű, hogy morális téren tényleg csodálatos termést produkált a világháború. De okozta az ellenkezőjét is végtelen sok esetben. A morális értékek megállapításánál pedig minden körülményre jól kell figyelni. Mert ha a zivatarban belém üt az istenharagja s én meghalok: nem vagyok morális hős. Egyszerűen: belém ütött az istennyila s én meghaltam. Magam is tanúja voltam, mikor egy paraszt, aki tényleg csodás bravúrt követett el, a leghülyébb elbámulással nézett azokra, akik okvetlen belé akarták magyarázni, hogy ő most hős. Mert az ő tudatában hőstette ugyanaz volt, mint egy vasárnap délutáni elintézés, mely egész más reakciót szokott kiváltani.

De itt egy érdekes ellentmondás van. Ugyanaz az ékesszóló püspök és sok kiváló egyházi vagy konzervatív elvtárs, akik most a háború nagy morális termelését kiáltják, éveken át hirdették az Istentől és erkölcsőtől elfordult modern kor dekadenciáját. S íme mi történik? A lázadó, haladó, radikális, szocialista, dekadens, atheista, modern s más szörnyű jelzőktől polluált generációból a nagy idő csodálatos erkölcsi értékeket vált ki. Az erkölcsi halottnak hirdetett „istentelen és dekadens” Franciaország az erkölcsi erőfeszítésnek olyan példáját adja, amilyenről XIV. Lajos különben bámulatos korában sem mertek volna álmodni. (Tessék megkérdezni az ott küzdő németeket.) A szocializmus hazátlan bitangjai mély honszerellemmel göngyölgetik be testükkel a hazai földet, pedig ennek a honszerellemnek csak fájdalmai vannak meg bennük, illúziói nem. A jól feltáplált szerzetes nem mondja: — íme, most eljött az idő, midőn férfi testem a legszebb áldozat Istennek. Bűn volna most egy meddő

lelki onaniában kéjelegni. Elmegyek s úgy szeretem Istenem, hogy életem hazámnak adom. — De az ösztövért proletárból kitör a nép mélységes földszeretete s odatartja életét a rokon röögök elé, melynek gyümölcsei ugyan másé, de gondjai az övé. Tehát az istentelen szocializmus tanainak terjedése nem dekadenciát, nem a honszeretet, a szociális kötelesség, a heroizmus gyengülését jelenti. Hanem jelent több öntudatosságot az áldozásban, jelent önzetlenebb,* tisztább, emberibb heroizmust. Nem lehetne ezt az ékesszólások svungjában is észrevenni?

De most nem azt a nyereséget akarom vizsgálni, amit a szociális tanok terjedése adott a közösségnek. A másik nagy történelmi folyamat: az individualizmus rövid szintézisét akarom adni, annak a folyamatnak a szintézisét, amelynek végén mint az összeg az összeadásnál, a konklúzió a következtetésnél: a világháború áll.

II.

Romanticizmus, individualizmus, kapitalizmus, szabadverseny-demokrácia: íme az utolsó százötven év nehéz nyavalyája. Helyesebben ez utolsó százötven év nagy betegségére elég e két fogalmat megjelölni: romanticizmus és szabadverseny-demokrácia. Az első az ok, az okozó lelki forma, a második az összes eredményeket magában foglaló okozat, az általános állapot. Mert mindazok az individualista változások, melyek a vallási és erkölcsi téren, a művészetben és irodalomban történtek, a mai gazdasági és politikai intézményekben megtestesültek, logikus következményei a romantikus lelki formának s mindezeket az eredményeket teljes joggal lehet a szabadverseny-demokrácia név alá összefoglalni. Kifejtettem már egy ízben azt a különbséget, mely az egyházi-monarchikus-rendi világ és a szabadverseny-demokrácia pszichéje közt van, de ez a különbség oly fontos mondanivalóim kidomborítására, hogy itt is kénytelen vagyok részletesen ismételni.

A romantikus pszichével szemben a klasszikus terminust szokták használni. Én — nehogy e terminus igen szűk legyen, vagy félreértésekre adjon okot — a szociális vagy logikai lelki alkat kifejezést használom.

A keresztény-monarchikus-rendi világot tehát a szociális vagy logikai lelki forma teremti meg. Helyesebben: az a világ ennek a lelki állapotnak a külső objektiváltsága. A logikai jelző itt egy megtágított értelemben van használva. Logikum alatt itt a tudatos énbe rendezett ösztönök, akaratok, érzések, gondolatok összeségét értem. Lehet tehát e lelkiformájú ember túlnyomólag érzelmi, sőt a szenvedélyek embere is. De ezeknek az érzéseknek vagy szenvedélyeknek

* A történelmi materializmus híve meglehetősen zavarba jönne, ha a tömegek erő kifejtésének mozgató tényezőit keresné. A tömegekben — legalább nálunk — a legcsekélyebb illúzió sincs, hogy a világháborúból a legkisebb haszon is fog ráhárulni. Sőt még fájára, nemzetére sem remél nagyon tarka dolgokat. Érdekes, hogy míg a felső rétegekben a legvadabb anarchia dúl, a népben ilyen erejű szociális kötelességérzet fejlődhetett ki.

tudatos értelmi tartalmuk van és bele rendeződnek a tudat egységébe. Az exaltáltak legizibb isten-örülete is éles, határozott, vonalú logikai tartalommal bír, mely körül egységbe rendeződnek lelkének többi elemei. Annyiban vagyunk szociális egyedek, amennyiben ilyen tudat, ilyen logikum vagyunk, ezen túl az egyén, a tiszta én sötét anarkija áramlik. A keresztény-monarchikus-rendi világ embere ebben a tudatban vagy logikumban éli meg életét. Maga az e korban gyakran előforduló csoda és az úgynevezett intuíció, mely a hitbeli megismerés terén oly nagy szerepet vitt, sem mondanak ellent ennek az állításnak. Az intuíció végeredményben tudatunk egy olyan bizonyossága, egy olyan konklúzió, melynek eredetét és következtetési láncait nem látjuk. Ránk lépően, mintegy a környező világ termi belénk az intuitíve élénk topanó bizonyosságot. Mi azt hisszük, hogy pillanat-szerűen állott elő bennünk, vagy csodás megnyilatkozás szava. Pedig talán évek hosszú sora óta folynak bennünk azok a folyamatok — de tudatunkon kívül — melyeknek eredménye egyszerre, a természeti előfakadás követelő bizonyosságával lép tudatunkba. Épen ezért van egész életünknek ez az igenlése, ez a valóságos organikus hit, mert e bizonyosság mintegy az egész tudatunkba nem rendezett éünk megismerése, melynek csak végső eredményét könyvelni el a tudat. Mert tudnunk kell, hogy egész testünk, orrunk, fülünk, szemünk, bőrünk, lábunk folytonosan következtet és emlékszük, de ha ez a következtetés nem a tudatban folyik le s csak eredménye topan oda: mintegy csodának, belső revelációnak, feltétlen bizonyosságnak tartjuk, mert nem voltunk jelen az igazságkészítés ingadozó munkájánál. De azért ez az intuitív igazság, bár éünk ismeretlen, egyéni sötétségében keletkezett s bár logikai láncolattal nem mindig támogatható: végeredményben egy élesen kidomborult tudatbeli képlet. Ezek a nagy intuitív igazságok mintegy logikus, fizikailag determinált eredői a ránk ható életnek s így egy korban a közösség majd minden tagjában előfakadnak s így végeredményben szociális tudatelemek. Mert nem szabad itt az intuíció szót abban a ködös és anarchikus értelemben venni, amelyben az individuális, kor fogja használni.

A szociális lelki forma mindennek előtt az emberek erős egységét, a közösségek erős központosítását jelenti. Tudatunk gépezete körülbelül mindenkivel azonos és mindenkinél azonos módszerrel hozható működésbe. Mivel ez a tudat, ez a logikum éünknek a test életéből legeltávolodottabb folyamatai, e kor embere erős tagoltságban külön testnek és külön léleknek érzi magát. Ez a lélek szükség-szerűen feltételezi Istent s Isten létéből logikusan következik, hogy Isten a maga történelmi akaratát vezető intézményben testesíti meg. Egyház és állam a folyton fejlődő emberiség gerince, a vezető isteni gondolat. Egyház és állam megszabja az egyed helyét, élete irányát, célját, értelmét. A közösség egy tiszta, átlátszó logikus mondat, melynek logikus hierarchiájában foglalnak helyet végtelen egymás-alattiságban az egyedek. Ez a hatalmas hierarchikus struktúra megkívánja — nemcsak előállításának történelmi jogánál fogva — hogy a társadalmi tagoltság örökkévaló jegyű legyen, mint egy természeti

kényszer. Az isteni gondolat nem a múltó egyedben, hanem *sub specie alternitatis*, a genusban testesül meg. A király nem önmaga külön egyediségében király,* hanem együtt összes elődeivel és utódaival s a jobbágy hasonlóképpen így jobbágy. Minden átingadozás egyik helyről a másikra, a kereteknek minden megtágítása líraivá, zavarossá tenné ezt az örökkévalóságra épített logikus egészet s katasztrófát készítené elő. Az emberiség, mint egy csodálatosan átgondolt mondat logikus tisztasággal mondja az isteni akaratot. Mi lenne, — ha a mondatrészek össze-vissza cserélődnének, ha az alany, állítmány, kötőszó rendelt hivatásuktól más szerepre kényszerítetténe?

Természetes, hogy ha az egyed önmagában értelmetlen valami s csak annyiban van, amennyiben a közösség értelmet ad neki, a megismerés forrása, az igazság kritériuma csakis az az intézmény lehet, melyben a közösség mintegy megtestesül. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett: ezek adják meg az egyed életét, mert ezek a közösség nagy életerei. Nem magamban keresem az életeligazodás elvét, hanem a közösségben. Hozzányírbálni magam mindenben azokhoz, akikkel egy helyem, egy értelmem van a közösségben: ez az egyed kötelessége. Dogma, törvény, szabály, minta, etikett szabja meg az egyed útját a vallásos, morális, művészi, gazdasági, politikai s társadalmi életben s ezért minden mintegy az örökkévalóság jegyében folyik le s a világ végérvényesen berendezettnek látszik.

Épen ilyen élesen tagolt berendezése van a lelki és a morális világnak. A gondolat, érzés és akarat határozottan különne tagolt folyamatok és szigorú hierarchiájuk van. A morál terén halálos ellentétte különülve vannak az erények és a bűnök. A bűn bűn minden körülmény között és semmi retorika sem kendőzheti erénnyé. A bűn logikus következménye a büntetés. Megakadályozni e büntetést annyi, mint zavart hozni az isteni logikába. Örök kárhozás és üdvözülés logikus következményei ennek a felfogásnak. A rosszért Isten, a minden jó, nem lehet felelős s mivel rajta kívül más okozó princípium nincs, a rosszért az egyed felelős. Tehát van szabad akarat.

Mikor egy világ-szisztémáról mondunk kritikát, a maga egészében, összes termelésében kell néznünk és nem szabad a részletektől, vagy pláne a ma igényeitől megzavarni hagyni magunkat. Gyermekek és tudatlan kritika szidni ezt a világot azért, mert Giordano Bruno benne egészen a megégetésig nem lehetett Giordano Bruno s mert hasonló eszközzel akadályozta meg Húsz Jánost, hogy az Úr vérét kehelyben vegye, pedig ez természetesebb. Kétségtelen, hogy ezek a szörnyű merevre alkotott közösségek nagy egyéni értékeket tiportak el. De ezek az értékek, bármily nagyoknak is látjuk őket mai szemünkkel, teljesen semmik voltak ahhoz az óriási terméshöz, amit ezek a közösségek adtak s melyeknek életét ezek az egyének veszélyeztették. Legantipatikusabb fomájában talán így lehetne kimondani ezt az igazságot: bizonyos zsarnoksági princípium semmilyen életképes közösségből sem küszöbölhető ki. Máskülönben az

* A választó királyság így egy történelmi nonsens s az alkotmányos királyság ez intézmény első fokú lírai feloldása.

a sokat említett tragikus eset áll elő, ahogy a protestantizmus közönségbe hívta az embereket a szabadvizsgálgódás elvével: Gyertek, alakítsunk egy erős együttlevést azon az alapon, hogy mindenki szétfuthat arra, amerre tetszik és akkor, amikor jónak látja. Az ilyen elvi alap is hozhat létre ideig óráig valami negatív közösséget, melyet a közös támadások és védekezések érdeke összetart. De ez csak múló, felületes, külső kapocs s a közös veszély múltán szétzüllik. És addig is — minden követelés jogcíme nélkül — ez a közösség mindig csak igen kis hányadát éri meg saját termelő képességének.

A romantikus lélek úttörése, az egyéni princípium előnyomulása a következő nagy történelmi étapeokban történt: A protestantizmussal a hitbéli megismerés forrása, a hitbéli igazság kritériuma az egyén lesz. Descartestál általában a megismerés, a logikai igazság forrása és kritériuma az egyén lesz. Rousseauval a morális megismerés forrása, a morális igazság kritériuma az egyén lesz. Talán nem tévedek, ha a politikai élet egyéni princípiumra helyezését is neki* tulajdonítom elsősorban. A szűkebb értelemben vett romantikusokkal az esztétikai megismerés forrása, a szép kritériuma az egyén lesz. Az angol iskolával s általában a termelés és kereskedelem terén a szabad verseny kimondásával a gazdasági élet is egyéni princípiumra helyeztetett.

Melyek a legáltalánosabb vonalai ennek a romantikus pszichének, mely a természeti szükségszerűség erejével termi meg ezt az egész szabadverseny-demokráciát?*

A romantikus lélek élete lényegének, énje legértékesebb természetének saját, másoktól külön énjét, nem tudatát, nem logikumát tartja. A logikai ember pszichológiája szükségszerűen intellektuális, a romantikusé általában voluntarisztikus. Értve itt akarat alatt elsősorban nem azt az akaratot, mely élesen látott folyamatok küzdelmében tudatunkon belül történik, hanem életünknek azokat a mélyről jövő igenléseit vagy tagadásait, melyek énünk ismeretlen mélyeiből, az összes szenzációk és ösztönök bozótjából lepődnek elénk. Életünknek azokat a végzetes hajlásait, melyek megszabják életünk áramát s melyeknek nem tudjuk tudatos miértjét adni, vagy legalább is nem mindig. Egész tudatéletünk aránytalanul jelentéktelen, praktikus elváltozásnak látszik önünk e végzetes megnyilatkozásai közt, egy kis megvilágított allé a társaság számára, melyen túl önünk beláthatatlan, termő rengetege sötétlik. Ezekben a végzetes akaratokban, önünk e szükségszerű történésében mintegy összekeverve áramlik minden; elragadott kis tudatunk, látott akarataink, érzéseink, szenvedélyeink. A lelki élet derült tagoltsága megszűnik s mintegy minden

* Rousseau politikai nézeteinek eredete most már teljesen tisztázva van, de ő tette e nézeteket történelmi hatókká. A *Contrat social*-ból épen úgy kikövetkeztethető egy abszolút individuális, mint egy abszolút szociális politika.

** Természetes, hogy itt mindkét lelkiformának csak a legeslegáltalánosabb vonalait vázolom; könyvet lehetne írni külön mindkettőről.

szétválaszthatatlanul benne van e teremtő akaratkaoszbán. És mennyiben enyimek ezek az akaratok, vagy — énem egységébe nézve — ez az akarat? Épen mert nem tudatomban keletkező, tudatosan küzdő elemek eredménye, idegennek érzem és nem tudom magam értük felelősnek. Ősök, korok, emberek, környező élet, mintegy az egész világ zuhan át rajtam fatális visszatükröződésekben s én annyira sem felelhetek érte, mint a fal a rajta rángó árnyékokért. Determinálva van az ember.

És ez a folyton buzgó ős forrás, ez az ismeretlen, az egyén, külön énem: ez az egyetemes akarat akarata, ez adja az élet nagy értékeit. Szét kell tehát törni minden korlátot, mely ezt a termést akadályozza. Ős életjoga van minden egyénnek minden eszközzel érvényt szerezni saját külön énjének, mert ez az egyetemes élet akarata. A romantikus lelkiformának szükségszerű következménye a demokratikus gondolat: minden egyén egyenlő joga az érvényesüléshez és a szabadverseny gondolata, melyben ez az érvényesülés megvalósul. Egyszóval: kész a szabadverseny-demokrácia. A világ egy óriási líra lesz: lírai művészet és irodalom, lírai közgazdaság, lírai politika. És a végén egy örült, bűnös haláltánc, a világháború: mint bekasszált tiszta nyereség.

III.

Vallási téren ez a lelki forma egyszerre megszünteti a tételes vallásokat. A protestáns elv* már elég jószívű volt Bagó Pistire és Cseber Katára bízni az isteni kijelentés magyarázatát s mindenki papja lett magának. Olyan édes ám az ilyen mondatokat hallani: mindenki azzal az emberi joggal születik, hogy olvasson. Pláne azoknak, akik nem tudnak olvasni. Hiszen így jogukban van a betűknek egyéni értéket adni s fordítva tartott könyvből is galagolyhatnak valamit. De a protestantizmus még meghagyta Isten hagyományos körvonalait, szigorú tartalmi meghatározottságát. A fejlődő folyamat azonban, formák és dogmák halálán, Istent is végképen feloldotta. Isten megszűnt a legerősebb, legtágabb s egyik legtermékenyebb közösség lenni. Mindenki maga érzelgi vagy bölcselkedői ki a világból a maga istenét s a leghatározatlanabb ködképletek és leghígabb generál-zószok tiszteltetnek meg e nagy történelmi névvel. Bántó zagyvaság és botrányos *entoutcas* istenek keletkeznek egyéni használatra. Természetes, hogy minden szervezet a maga önzése szankciójául szüli meg a maga istenét s így lesz a legerősebb egység a leggyalázatosabb anarchia. Az erő, az eszme, a rend, a főök, a nem személyes s más szóbuborékok a legzagyvább diszharmóniában puffognak ki felületes és tanulatlan agyakból. Megszületik az emberi

* E kérdésnél mindegyre találkozom a protestantizmus kérdésével és ez sok félreértésre adott okot. Senki sem értékeli jobban nálam ezt a nagyszerű történelmi folyamatot, aki akaratomon túl is protestáns vagyok. De itt e gondolatmenetben egyébről van szó s nem volna becsületes, sőt nem volna protestáns dolog: kitérni ez elől az egyéb elől.

elme egyik legtorzabb szülőtte: a liberális isten.* Ez harmadrészben közép-kort, harmadrészben tizennyolcadik század, harmadrészben modern természettudomány isten, se nem szőke, se nem barna, se nem morális, se nem személyes, olyan amilyennek akarom — isten. Ez az isten borzasztóan alkalmas lehet arra, hogy valahol képviselővé válasszák, de milyen közösséget hoz létre s milyen termő egységet ad neki? Már pedig mit ér egy olyan isten, mely nem termő ereje egy olyan közösségnek, mely őt alkotta s melyet ő alkotott? Végtelenül tisztelen a szabadkőművességet s nemes munkájában így kívülről is igyekszem részt venni. De talán megértésre találok, ha az ő Építőmesterüket is ide számítom. Mert istennek — ha a fogalmakkal és szavakkal nem élek vissza s nem nevezem a tartármártást toknak — Istennek csak azokat a nagy történelmi produktumokat ismerhetem el, melyek tételes vallásokba jegecesedtek ki s a történelem nagy kialakító erői közé tartoztak. Népek és generációk húsából és véréből valók ezek az Istenek s ebben a világításban nem igaz, hogy a zsidó Isten azonos a kereszténnyel, vagy a mohamedánnal. Külön-külön emberrétegből fakadt óriásképződmények ezek s csak szerepük volt hasonló; a legfelsőbb szociális kényszer és szankció. Minden más modern kotyvasztás a szegény egér gyötrődése, aki, ha ételt nem rághat, rág minden istencsodáját, mert olyan szervi szokása a rágás, hogy bele pusztulna a nemrágásba.

Íme tehát a szabadverseny-demokrácia első terméke: egy saját használatra alkotott lírai isten, ki egyéni érvényesülésem minden módozatát szankcionálja, anélkül hogy észrevenném, hogy én magam szankcionálgtam a magam kis játékait.

IV.

A morálban a liberális Isten szerepét a szív tölti be. Ez a fölötte tevékeny testrészt lesz a szimbóluma az egyetemes elvtelenségnek. Nem dogma, törvény, szabály, a szív mondja meg, hogy mi a jó, ez adja meg az ember morális értékét, ez teszi kicsinné vagy nagygyá. És egyszerre lesz külön mindenkinek egy külön szívhangja, egy speciális revelációja a morális értékekben. Bár csakis a determináció adhat egy igazán erős, egészséges közmorált,** félremagyarázva és saját használatra torzítva a determináltság elve a legvadabb anarchiára vezet. Mivel minden szív az egyetemes életnek, vagy Istennek egy parancsoló szája, mindenki megy ez után a száj után, mert ez mondja a nemes, a helyes életet. El lehet képzelni egészséges közösséget ott, ahol a morális kritérium ennyire az egyén?

* A determináltságban magában benne van az emberi szolidaritás gondolata: közösen védekezni a közös fátum ellen s közösen módosítani, a közösség érdekében, a ránk zúduló ható erőkn. A szabadakarat alapján anarchikus, a közösség szempontjából immorális elv, melynek anarchiáját csak az Egyház katolikus tekintélyi elve tudta ellensúlyozni.

** E „liberális isten” történelmi keletkezését és funkcióját teljesen értem és értékelem. De most már holt, terméketlen isten s hiában tart lekötvé értékes erőket.

Forradalom és reakció, szörnyűség és eposz: minden ebből a „szív”-ből fakad. A bűn és erény külön tagoltsága megszűnik. Akaratom a rám ható erők eredője s a szívem csak van elég jó ahhoz, hogy bizonyos körülmények közt a legundorítóbb tettem is erénnyé dikciózsa. Mert a szívnek pompás dialektikája van és az ember olyan kutya módra közel áll önmagához, annyira „megérti” önmagát! *Tout comprendre c'est tout pardonner*, ez a kerítő mondat, melyre a szív, az egyetemes szajha, minden eltévelyedéshez odacirógatja magát. A gyávaság, a megalkuvás, az akaratlanság, a morális fajtalanság millió formái szemérmetlen affektáltsággal reklámozzatnak a „megértés” szó alá. A legantiszociálisabb, leganarchikusabb szenvedély, a szerelem, egy új természeti csodává, isteni revelációvá, vagy ha tetszik, istenné dagályoztatik s így a morális reveláció forrása a szívnél is lennebb száll. Az irodalmat émelygős, vad erotika önti el, azt a látszatot adva, hogy ebben a korban szégyenletes nyárspolgáriasság volt nemileg egészséges lenni. A nő a maga kis sexuális huncutságaival mint egy mindent elemésztő Siva, életeket és akaratokat szétmorzsoló démon szuggeráltatik a köztudatba. S mikor beteg üzekedésével gyilkolt, csalt, rabolt, rombolt, a romokat leöntik a megható limonádéval: Bocsássatok meg, mert igen szeretett.

A legjobban jellemzi a kor hihetelen morális naivságát a halálbüntetés vitája. Mert ha csak azon veszekedtek volna, hogy célra vezető-e a halálbüntetés vagy nem, érthető volna. De a jogi alapját támadták! Hiszen ezen az alapon épen olyan könnyen szónokolhatnak a foghúzás, a gyufamonopólium és minden közösség ellen. Hát van-e más jogi alap, mint a közösség?

A lírai morál megtermi eredményeit az alkalmazott külső morálban: az etiketben is. Hasonlítani: ez volt az előbbi kor becsületes parancsa. Most a drága jó szív, a belső hang kitalálja az egyéni érvényesülés reklám-fogását: különbözni. Külömbözni különleg is minden áron s a világ egyén-örültek vad rángása lesz. A legnemesebb típus, az ember sub specie aeternitatis, a kultúra legmélyebb, legcsodálatosabb alkotása: a nyárspolgár neveltség tárgyává lesz.

Ez tehát a második eredmény, a saját használatra termett, egyéni morál, mely a neki gurult egyén minden rombolásánál lefogja adni a maga érzékeny helyeslését.

V.

Az esztétikai megismerés és alkotás terén, művészetben és irodalomban szintén a végleges egyéni princípium. Nincs többé minta, nincsenek műfajok, szabályok és lehetetlenségek. A zseni az isteni megnyilatkozás, a természetnek egy minden mástól eltérő rendkívüli akarata, az életnek egy új meglepő revelációja. Esztétikai determináltság van; minden logikán és megokolhatóságon kívül a fátum erejével alkotjuk vagy ismerjük meg a szépet. Ami a zseniből előterem, az az élet legnagyobb mélységeinek gazdag feltárulása, azt szent áhítattal kell fogadni, minden szociális és morális érdek kicsinyes vele szemben. Mert a szép a legfőbb szuverén s a szépség kritériuma maga a termő zseni.

Hozzá kell mindig visszatérni: csöcselék Rousseauhoz, ha erről a betegségről van szó. Ő az első kapitalista típus, az új morál és esztétika első papír-bakkancs szállítója. Ez a kicsi ember egy nagy-nagy tehetség tetején kuporog. De féktelen érvényesülési éhségben nem tud elég nemest, örökkévalóan tiszta emberit szállítani a művészetnek. Művészetté cicomázza tehát apró egyéni disznóságait s kimondja az új piac fő reklám-elvét: a mindenkitől különbözés, a minden áron való újság cinikus elvét. Ő zseni, isteni reveláció s ezért minden a művészetbe tartozik, ami benne van, nemi életének kis perverzításai s az, hogy mire használja a szomszédasszony fazekát. Őszinte és egyéni lenni, ha az Őszinteség az utcai lány szemérmetlen mutogatása s az egyéniség örült bizarrság is. Ezek a vezető elvek, melyek a művészetet egy végletes anarchiába vezetik.

Íme tehát a szép kritériuma is az egyén s az egyén lesz elég okos először is a maga ügyeinek adni ezt a szankciót, hogy az új versenyben ezzel is mások elé gáncsolhassa magát. Egyéni vallás, egyéni morál, egyéni esztétika: kész a szabadverseny-demokrácia!

VI.

És készen is van. Ez a lelki forma termi az új gazdasági és politikai életet. Fájdalom, itt — a mai viszonyok közt — igen szűkszávúnak kell lennem, de az idevágó tények olyan ismeretesek, hogy kevés szóból is végig lehet építeni a gondolatmenetet. Azt hiszem mindenki belátja, hogy a nagy kapitalista típusok, a gazdasági és politikai élet nagy törtetői azonos lelki formák a Rousseaukkal és Byronokkal. A szabadverseny szükségszerűen magával hozta a minden eszközzel való versenyzést s ez felszabadította az eddig leszocializált ős, kegyetlen vad ösztönöket. A valamennyire nagy nehezen policírozott világ újból egy rengeteg lett, melynek törvénybozótjában a nagy zsványok lesnek.

A gazdasági és politikai élet törtető bravóit táplálták s mintegy szentesítették a filozófia nagy örültjei az *Uebermensch* mind jobban kifejlő gondolatával. Hozzájárult az a páratlan történelmi szerencsétlenség, hogy a legegényibb és a legszociálisabb elv találkozott a népképviselőt szükségének elismerésében. Így a politikai élet is egy épen olyan minden eszközzel való verseny, egyéni örök versenye lehetett, mint a gazdasági élet. S a politikai élet e líráját azok a megkötöttségek, amit a királyságok jelentenek, nem ellensúlyozhatják többé. A politikai élet igazi vagy papír-bakkancs szállítói szükségszerű egymásrautaltságban szövetkeznek a gazdasági élet hasonló törtetőivel. Az állam erős egyének eszköze, mintegy érvényesülésük intézményes biztosítása lesz. Törvény nekik csinál utat és biztonságot, mert a parlamenti versenyt magukkal ragadták s az uralkodó hatalom lépést sem tehet náluk nélkül. Sajtó nekik csinál néphangulatot, filozófia és irodalom nekik gyárt imperializmust. Így természetesen az egyes államok egymás közötti versenye is nagy érvényesülésre törfő egyének lírai viszonya lesz. És a lírai hit, lírai morál, lírai közgazdaság és lírai politika: e szisztematizált gyilkos anarchia végső, kikerülhetetlen jelenete: a világháború.

VII.

Igen sokan, jó vagy rossz akarattal, állították, hogy minden forradalmi jóakaratom és felégetett hídjaim dacára katolikus és konzervatív lelki forma vagyok. Ha a vád csak személyem érdekelné, jelentéktelen dolog volna és illetlenség lenne előhozakodni velem. De ez a vád az itt tárgyalt kérdések lényegét érinti s megvilágítása talán legalkalmasabb formát ad mondanivalóimnak.

A vád egy igen élesen körülírható értelemben igaz. Különbösen e váddal már sok olyant is illettek, kik a nagy szociális forradalom élén voltak, többek között Auguste Comteot. Vele szemben sem volt ez a vád egészen oktalan. És azt hiszem, hogy akik a szociális forradalom szolgálatába elégséges kultúrával állottak, úgy hogy értékelni tudták a történelmi folyamatokat s horizontjukba minden emberi törekvés befért, többé-kevésbé szükségszerűen e vád alá kerültek.

Először is a katolikus vádja. Ami a katolicizmus hitbéli tartalmát és szertartásait illeti, azoktól éppen olyan derült távolságban vagyok, mint a görög mitológiától. Egy pathetikus, kirakatba jól beállított megtérés (receptjét lásd Bourget, Rétté, Huysmans és száz más társánál vagy saját külön Erdős Renéeknél) éppen olyan természeti lehetetlenség nálam, mint bárminő dühös tajtékozás ellene. Mert jól meg kell érteni, itt nem tagadásról van szó, éppen úgy, ahogy nem tagadom Zeust, Apollót vagy Afroditét. Zeus, Apolló és Afrodite tényleges történelmi hatók voltak, emberi energiákat indítottak meg, akaratokat irányítottak s hatásuk nagy történelmi értékekben objektiváltatott. Ugyanez az álláspontom a katolicizmus és bármely más vallás összes pozitív állításaival szemben is. S ha erős dolgokat mernék hinni, azt hinném, hogy valóságos becstelenség a történelmi belátás e minimuma nélkül szólni hozzá a nagy szociális kérdésekhez. Azt mernék hinni, hogy a szociális forradalom előkészítőinek sokkal többet kel tudniok, megérteniök, sokkal teljesebb történelmi érzékkel kell bírniok, mint bárki másnak a világon. Nincs undorítóbb és megvetendőbb, mint mikor tanulatlan agyvelők, az iskolából alig kipottyant természettudományos pökhendik ilyen mondatokkal köpik le a nagy történelmi folyamatokat: — Csak a félkegyelműek hihetnek a predestinációban, — vagy: — Hogy lehet egy zsidó ács feleségét istennővé tenni! — Lehet ugyan, sőt magam is azt hiszem, hogy az ilyenekre is szükség van, mert a nagy tömegeket tudatlansággal, betegséggel, gazsággal lökik a nagy tisztulások felé. De azért ez, ha szükséges is és felhasználása néha kikerülhetetlen: tudatlanság, betegség és gazság marad.

Miben igaz hát a katolikus vádja? Annak a szükségnek átérzésében, hogy a katolicizmustól kell eltanulnunk az emberek egységbe szervezését s ez egység termőképességének a növelését. Kétségtelen ugyanis, és éppen a szocialistáknak nincs miért tagadniuk, hogy a világtörténelemben a katolicizmus volt az az erő — odavéve a klasszikus demokráciákat is — mely a legnagyobb ember-tömeget a legerősebb és legtartósabb egységbe tudott szervezni s e közösségnek termelő képességét, éppen az egység elvével, aránylag a

legmagasabbra tudta fokozni. Kétségtelenül azért, mert eljutott a lelki mechanizmus oly alaptörvényeihez, melyek — minden hiten kívül — legalkalmasabbak egy legexpanzívabb és legintenzívebb emberegységre. A büszke görög nem átalult kultúráját tanulni a megvetett barbároktól, a kereszténység szisztematikusan kihasználta a kárhozatra ítélt pogány és klasszikus tapasztalatot, miért ne tanulhatna a szocializmus legközvetlenebb jogelődjétől: a katolicizmustól?

Az első és kikerülhetetlen szükség, ami nélkül nagy termőközösség el sem képzelhető: a dogma szüksége. Természeti szükség, hogy azok a legfőbb igazságok,* melyek a közösség lelki alapjai, változtathatatlan, minden egyéni kritikán felül álló, vérré és hússá hitt mondatokban legyenek meg a közösség minden tagjában. És nehogy valaki a dogma és a „hit” szavakra középkort rikoltozzon. Ez így volt és így lesz mindig, ez lelki alaptörvény. Mert a föld forgása, vagy egy szérum-oltás épen olyan hit Nagy Jánosnál, a szocialistánál, mint a menyország vagy Mária csodatételei Kis Péternél, a kongreganistánál. Mert a természettudományok nagy eredményei mindig csak rövid mondatokba összefoglalt hit lehetnek a nagy tömegekben s nem egy tudományos rendszer logikus részei, így a szociális igazságok is. És ezek a minden emberből egyenlő körülmények közt egyenlő eszközökkel egyenlő formában kiváltható azonos mondatok a legvégső hajtói a közösség szociális erejének. Ezek a szociális dogmák, melyeknek erejétől függ a közösség termőképessége. Ezeken az alapdogmákon kívül igen tágas tere lehet a képebb elmék szabad vizsgálódásainak és külön termelésének, de aki ezekhez nyúl, az legyen *vogelfrei* és minden eszközzel eltiprandó. Mert minden közösségnek kell, hogy legyen a használatra legalkalmasabb pallosjoga.

A második feltétlen szociális alapszükség: az erős disziplináris tagoltság. *Frère et cohon* alapon elképzelhetetlen erős és termékeny közösség. Ez a helyes disziplináris tagoltság biztosítja a közösség munkafelosztását, mechanizmusát, egészséges vérkeringését. Ez ellen minden individuális támadás eltiprandó.

A harmadik szociális alapszükség: az illető közösség szociális dogmáin felépülő egységes szociális nevelés. Ez az a mély forrás, mely a spontánság óriási lendületét kölcsönzi a közös termelésnek. A mai iskolákban kevesebb szellemi egység van, mint az ideg-szanaszatóriumok falain belül. A mai iskolás egy szerencsétlen harmonika, melyet minden tanár és tanuló a maga nótájára nyúz jobbra, balra, és ezer másfelé. Ez a szabadverseny-demokrácia sivár iskolája. Szükség, hogy minden tantárgy minden betűje, minden tanár minden szava: a közösséget éltető dogmákat illetőleg egységes lelket neveljen a tanulóba. Ez minden hadseregnél erősebb ereje lesz a közösségnek.

Ezeknek az állításában igaz a katolikuság vádjá. Lássuk a konzervativizmus vádját.

Aki a dolgok értékét nem ismeri, úgy áll a nagy történelmi

* Az igazság szó alatt ez értendő: a közösség életéhez szükséges termékeny gondolat.

folyamatokkal szemben, mint a Phaedrus tyúkja: könnyen fitymál és prédái. De aki tudja, hogy az egyes történelmi folyamatok, intézmények, lelki szerzettségek mily óriási ember-munkát, energiát, áldozatot, szenvedést jelentenek és mennyi potenciális erőt, az óvakodik az erőpazarlástól s igyekszik lehetőleg a saját céljaira kihasználni azokat. Ezért a rombolás munkájához kell a legtöbb tudás, a leg szélesebb horizontú konzervativizmus. Ez csak a pallérokra érvényes, napszámosokul alkalmasabbak a tudatlanok. Amennyiben egy történelmi érték beilleszthető a szociális dogmák keretébe, mint erőforrás feltétlenül megtartandó, még ha nekünk antipatikus is vagy intellektuális meggyőződésünk ellen való. Csak azt kell kíméletlenül kiirtani, ami e dogmák ellen van, még ha nekünk szimpatikus is, vagy meggyőződésünkkel egyezik. Minél több ilyen konzervált történelmi erőpontja van a szociális forradalomnak, annál gyorsabb, annál teljesebb, annál tartósabb győzelme lesz. Semmit sem szabad a priori száműzni a mérlegelésből. Ha az ördög szükséges egy erős szociális egység létrehozására és megtermékenyítésére: hát legyen ördög, ha tagadni kell az ördögöt, hát tagadjuk. A szociális igazság — egy termékeny momentum.

VIII.

Az utolsó fejezetben mintegy betetőztem a lehetőséget arra az igen olcsó és általam szándékosan megolajozott vádra, hogy: az egyéni princípiumnak e teljes kiküszöbölése a legborzasztóbb zsarnokságot idézné elő s örökre kizárna minden haladást.

Igaz, hogy pl. a villámot hiába zárom ki elvileg az életből, azért egész nyugodtan belém üthet. De viszont, amiért ez így van, sült bolondság volna az, hogy édes magunk vezessük a villámot a fejünk búbjához. Sőt igen megokolt a villámhárítók építése. Amiért az individualizmus robbantó ereje kiölhetetlenül megvan az emberiségben, örültség volna oly elvek alapján próbálni közösséget, mely elvek eleve szétrobbantanak minden egységet. Kell, hogy minden egészséges közösségben bőséges tere legyen az egyéni energiák kifejlődésének. De ha ezek az erők a pozitív termeléstől eltérnek, ha az egységet fentartó dogmákhoz, vagy a szociális disciplinához akarnak nyúlni: feltétlenül és minden eszközzel kiölelendők. Másként közösség el sem képzelhető.

Ami a zsarnokságot illeti, említettem már, hogy bizonyos zsarnoksági princípium nélkül nincs közösség. De annak a közösségnek a zsarnoksága, melynek alapp princípiuma a legexpanzívabb és legintenzívebb jólét lesz, mégis csak többet fog érni, mint e gyalázatos individualizmus zsarnoksága, melynek kezében a milliók felelőtlen gyilkoló eszközök. A világ megállásától sem kell ám félni. Bármily erős és termékeny legyen is egy közösség, egyszer csak kitermi dogmái összes erejét, új szükségek, új lelki formák állanak elő s a közösség elvénül. Ekkor az egyének megszaporodnak, az egyéni folyamatok megerősödnek, mint azok az individuális folyamatok, melyeket én itt szükségszerűen az elítélés letiprásával írtam le, de amelyek azért nélkülözhetetlen, szükséges, értékes történelmi folya-

matok voltak. Az új individualizmus mindjobban kezdi támadni a közösséget s annak alapdogmáit és diszciplináját. Egy darabig a közösséget fentartja a megszerzett holt erő s addig az individualizmus híveiből kerülnek ki a mártírok. Egyszerre aztán jön a nagy összeomlás, kitör a forradalom, tumbol az individualizmus és kiadja minden új értékét. És ekkor aztán a mór mehet is, új szociális egység épül az új értékekkel s az elhatalmasodott individualizmust minden eszközzel el kell pusztítani. Ezen a történelmi ponton állunk most. Ezen a történelmi ponton állunk. Hiszem, hogy a világháború csak bevezető Európa államaiban talán ádázabb és komolyabb belső harcokhoz. Bár e harcoknak eredménye egy új, erős termékeny emberegység lenne, és lenne egy nagy halottja: a legfertelmesebb történelmi hulla, a szabad-verseny demokrácia.